

Аналіз змістовних

характеристик юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права: безпекознавчий аспект

Е. С. Дмитренко

кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри загальноправових дисциплін
Національної академії СБ України

У статті визначено поняття «юридична відповідальність суб'єктів фінансового права» у позитивному та негативному аспектах. Розглянуто загальні та конкретні (специфічні) ознаки юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права. Проаналізовано її принципи, функції, мету та види. Визначено поняття «фінансово-правова відповідальність» та її ознаки.

Ключові слова: юридична відповідальність суб'єктів фінансового права, принципи, функції, мета, види юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права, фінансово-правова відповідальність.

В статье определено понятие «юридическая ответственность субъектов финансового права». Рассмотрены общие и конкретные (специфические) черты юридической ответственности субъектов финансового права. Проанализированы ее принципы, функции, цель и виды. Определено понятие «финансово-правовая ответственность» и ее черты.

Ключевые слова: юридическая ответственность субъектов финансового права,

принципы, функции, цель и виды юридической ответственности субъектов финансового права, финансово-правовая ответственность.

In this article the concept of «legal responsibility of the subjects of financial law» is defined. The general and specific features of the legal responsibility of the subjects of financial law are reviewed. Analyzed its principles, functions, purpose and species. The concept of «financial legal responsibility» and its features are determined.

Keywords: *legal responsibility the legal responsibility of the subjects of financial law, principles, functions, purpose and species the legal responsibility of the subjects of financial law, financial legal liability.*

Стан захищеності життєво важливих фінансових інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз у фінансовій сфері забезпечується, насамперед, правовими засобами. У їх системі особливу роль виконує окремий елемент правового забезпечення фінансової безпеки – механізм юридичної відповідальності, дослідження якого з огляду на вчинення великої кількості правопорушень суб'єктами фінансового права є актуальним та своєчасним.

Теоретичні аспекти юридичної відповідальності розглядали такі вчені, як Б. Д. Базильов, А. Б. Венгеров, О. С. Йоффе, С. А. Комаров, О. Е. Лейст, О. Ф. Скакун та ін. [1-14]. Разом з тим, залишаються предметом наукової дискусії зміст юридичної відповідальності в цілому та фінансово-правової відповідальності як її окремого виду, а питання щодо впливу цих інститутів на забезпечення фінансової безпеки держави належить до недосліджених. Тому завданням нашої статті є визначення шля-

хом аналізу наукової літератури поняття й змістовних характеристик юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права та її місця у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки держави.

Об'єктивно необхідним засобом забезпечення функціонування держави, суспільства, особи є юридична відповідальність як обов'язок (необхідність [5, с. 358]) винної особи зазнавати заходів державного примусового впливу (санкцій) за вчинене правопорушення [1, с. 28; 13, с. 244] або ж діяти відповідно до вимог правових норм.

Безумовно, юридична відповідальність виникає у правовідношенні між державою і особою, яка порушила правову норму [1, с. 29], змістом якого є заохочення за належну правомірну поведінку суб'єктів, передбачену правовими нормами, чи примус до виконання їх приписів у разі порушення, що здійснюються державою в межах чинного законодавства [1, с. 76]. Аналіз наукових джерел дає підстави визначити такі особливості зазначених правовідносин:

– складаються між уповноважувачим (державою [1, с. 87], державні органи [6, с. 170]) та зобов'язаним (суб'єкт правопорушення [1, с. 87] чи особа, яка звинувачується у правопорушенні [6, с. 170]) суб'єктами: уповноважувачий суб'єкт завжди володіє повноваженнями і фактичною здатністю до реалізації карально-примусового впливу та правом застосовувати до правопорушника міру покарання, визначених санкціями; зобов'язаний суб'єкт перебуває в стані відповідальності (підзвітності, підконтрольності тощо) [3, с. 17];

– їх об'єктом є свідомість і вольова поведінка носіїв прав і обов'язків, а змістом – комплекс прав і обов'язків уповноважувачого та зобов'язаного суб'єктів [1, с. 87];

– в їх межах застосовуються санкції правових норм, здійснюється покарання правопорушника [1, с. 87].

Критичний аналіз висловлених думок дозволяє зробити висновок, що відносини юридичної відповідальності виникають з факту правомірної чи неправомірної поведінки, а їх змістом є система прав і обов'язків уповноваженого та зобов'язаного суб'єктів, що виражається в заохоченні за належну правомірну поведінку суб'єктів, передбачену правовими нормами, чи примусі до виконання приписів норм права в разі їх порушення. Отже, юридичну відповідальність слід розглядати як у негативному (ретроспективному), так і у позитивному (перспективному) аспектах.

Зазначене дає підстави запропонувати таке визначення: юридична відповідальність суб'єктів фінансового права – це система правовідносин між уповноваженим та зобов'язаним суб'єктами з приводу порушення останнім правових приписів у сфері фінансової діяльності та обов'язку уповноваженого суб'єкта – засудити поведінку зобов'язаного, а зобов'язаного – понести відповідальність за протиправні діяння шляхом позбавлення належних йому певних благ (ретроспективна відповідальність); а також з приводу дотримання останнім правових приписів у зазначеній сфері та обов'язку уповноваженого суб'єкта заохотити таку поведінку (перспективна відповідальність).

Викладене вище дозволяє розглянути загальні та конкретні (специфічні) ознаки юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права. На нашу думку, її загальними ознаками є такі:

має зовнішньо виражений свідомовольовий характер у вигляді діяння (дії або бездіяльності), що є суспільно корисним (шкідливим);

встановлюється за дотримання або порушення правових норм;

має офіційний характер (державна в особі уповноважених органів встановлює заходи цієї відповідальності і реалізує її у встановленому нею порядку);

є формою позитивної (негативної) оцінки державою поведінки суб'єкта;

її суб'єкти мають бути наділені деліктоздатністю – здатністю нести юридичну відповідальність за свої протиправні діяння;

базується на державно-владному впливові уповноважених державних органів на поведінку суб'єктів;

завдяки їй реалізується можливість заохочення та державного примусу для забезпечення виконання приписів правових норм;

виражається в обов'язку правопорушника діяти правомірно чи нести покарання за протиправну поведінку;

викликає для суб'єкта певні позитивні (негативні) наслідки;

встановлюється державою в особі уповноваженого органу відповідно до норм права, якими визначаються вид і міра відповідальності;

здійснюється під час правозастосовчої діяльності з дотриманням визначеного процесуального порядку та форм.

Конкретні (специфічні) ознаки юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права, на наше переконання, зумовлені особливостями фінансово-правового регулювання, а тому вона:

спрямована на охорону фінансових правовідносин;

настає за правомірну (протиправну) поведінку суб'єктів фінансового права;

встановлюється державою в особі уповноважених органів, в тому числі й окремими суб'єктами фінансового права (органами Державної податкової служби, Державної контрольно-ревізійної служби тощо);

у результаті її застосування суб'єкти зазнають позитивних (негативних) наслідків, зазвичай, майнового характеру та в грошовій формі;

використовує власні правові засоби та засоби інших галузей права.

Розглядаючи проблеми юридичної відповідальності, не можна обминути питання її змістовних характеристик, до яких науковці відносять принципи, функції, мету та види юридичної відповідальності.

Слід погодитися з тим, що юридична відповідальність базується на системі принципів, у яку вчені найчастіше включають принципи індивідуалізації [12, с. 443-444], невідворотності покарання, гласності, рівності суб'єктів перед законом [11, с. 106], законності, справедливості; невідворотності, доцільності, гуманності [2, с. 473], обґрунтованості, своєчасності [5, с. 360-361] тощо.

Якщо мову вести про систему принципів юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права, то нами пропонується поділити їх на загальноправові та міжгалузеві. Серед загальноправових принципів, закріплених у Конституції України, виокремлюємо такі: верховенства права, рівності всіх перед законом, законності, гуманізму, справедливості, обґрунтованості, доцільності, презумпції невинуватості, невідворотності настання юридичної відповідальності, своєчасності, визначеності підстав юридичної відповідальності, взаємної юридичної відповідальності держави і особи. Міжгалузевий характер, на нашу думку, має принцип особистого характеру відповідальності, її індивідуалізації.

Під час розгляду питання про мету юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права ми орієнтуємось на думки фахівців з теорії держави і пра-

ва, що метою юридичної відповідальності є регулювання й охорона суспільних відносин [12, с. 437], захист правопорядку [1, с. 50; 10, с. 433], покарання (відплата) за вчинене правопорушення [13, с. 245], запобігання скоєнню правопорушником та іншими особами нових протиправних діянь [8, с. 106; 13, с. 245], забезпечення прав і свобод суб'єктів [5, с. 360], виховання громадян [1, с. 49, 52], виховання поважного ставлення до права [10, с. 433], перевиховання правопорушника [7, с. 78], компенсація потерпілому (в тому числі фізичним і юридичним особам, державі або іншим суб'єктам) матеріальної й моральної шкоди, заподіяної йому правопорушенням [13, с. 245].

Зазначене та аналіз думок вчених дають підстави до таких узагальнень:

метою юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права є: регулювання, охорона і захист суспільних відносин у сфері фінансової діяльності; забезпечення прав і свобод суб'єктів фінансового права;

основна мета юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права – забезпечення фінансової безпеки держави шляхом попередження вчинення правопорушень у сфері фінансової діяльності, а у випадку їх вчинення – захист фінансової системи від протиправних посягань шляхом компенсації матеріальної і моральної шкоди, заподіяної правопорушенням, та покарання винних.

У питанні про функції юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права більшість дослідників виділяють штрафну та правовідновлювальну [5, с. 360] або ж каральну та відновлювальну функції [7, с. 78], чи лише правовідновлювальну [9, с. 320], не вказуючи про їх належність до охоронної функції. О. Ф. Скаун визначає правоохоронну функцію, яку поділяє на правовіднов-

лювальну (компенсаційну) та каральну (штрафну) [10, с. 435].

Визначаючи функції юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права, підтримуємо останню думку, але з деякими уточненнями. На наш погляд, юридична відповідальність суб'єктів фінансового права виконує охоронну функцію, спрямовану на охорону суспільних відносин у сфері фінансової діяльності. У її складі виокремлюємо правовідновлювальну функцію, реалізація якої дозволяє державі, органам місцевого самоврядування стягнути з винного нанесену шкоду, відшкодувати збитки, відновити порушені фінансові інтереси у результаті протиправної поведінки. З огляду на її основне призначення компенсувати втрати через скоєне правопорушення пропонуємо таку функцію називати правовідновлювальною (компенсаційною).

До охоронної функції відносимо і каральну, спрямовану на покарання правопорушника [10, с. 435], зміну юридичного статусу особи правопорушника шляхом обмеження прав і свобод, їх позбавлення або покладання додаткових обов'язків [1, с. 54]. Не підтримуємо тих учених, які називають її штрафною [5, с. 360], каральною (штрафною) [10, с. 435], адже покарання правопорушника передбачає не лише застосування штрафу, а й інших санкцій (обмеження волі, припинення фінансування). Тому пропонуємо таку функцію називати каральною [7, с. 78] (штрафна може виступати її підвидом), адже вона є реакцією на шкоду, спричинену правопорушенням, через покарання правопорушника.

Не заперечуємо виокремлення виховної функції відповідальності [5, с. 360; 7, с. 78; 10, с. 435], спрямованої, як нам вбачається, на формування в таких суб'єктів мотивів до правомірної поведінки, виховання у душі поваги до закону. Заслужують на увагу думки тих учених, які серед

функцій юридичної відповідальності виокремлюють превентивну (попереджувальну) [7, с. 78; 9, с. 318; 12, с. 360] функцію, яку поділяють на спеціально превентивну і загальнопревентивну у складі виховної функції [10, с. 435]. Проаналізувавши ці та інші думки, змістом превентивної функції вважаємо спрямування на попередження вчинення правопорушником нових правопорушень (часткова (спеціальна) превенція), на попередження вчинення іншими особами правопорушень (загальна превенція).

Підтримуємо дослідників у виокремленні організуючої (регулятивної) [12, с. 438] чи лише регулятивної функції юридичної відповідальності [7, с. 78; 9, с. 318]. Але вважаємо більш коректною її назву «регулятивна», оскільки юридична відповідальність виступає регулятором правомірної (неправомірної) поведінки, вказує на невідворотність покарання за вчинене правопорушення.

З урахуванням викладеного, робимо висновок: функціями юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права є охоронна – правовідновлювальна або компенсаційна та каральна, виховна – спеціально- та загальнопревентивна, регулятивна. Водночас пропонуємо до функцій також віднести гарантувальну, стимулювальну та правозабезпечувальну. Визначаючи їх зміст, акцентуємо увагу на наступному. Сутністю гарантувальної функції вважаємо здатність юридичної відповідальності виступати найважливішою гарантією реалізації та охорони прав і обов'язків суб'єктів фінансового права. Призначення стимулювальної функції визначається впливом юридичної відповідальності на свідомість суб'єктів фінансового права з метою створення стимулів при виборі варіантів поведінки та стимулювання правомірної поведінки. Правозабезпечувальна функція сприяє забезпеченню за-

хисту фінансових інтересів держави, суспільства та особи, їх прав та обов'язків у сфері фінансової діяльності.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що дослідники, здебільшого, поділ юридичної відповідальності на окремі види здійснюють за галузевою структурою права [10, с. 436], галузевою належністю порушеної норми законодавства [11, с. 408] і мову ведуть про чотири види юридичної відповідальності: кримінальну, адміністративну, дисциплінарну, цивільно-правову. Окремі вчені такий підхід критично оцінили, оскільки він не враховує сучасних політико-правових реалій, пов'язаних з підвищенням відповідальності держави, її органів і посадових осіб за забезпечення у суспільстві надійного правопорядку, розвиток економічної і соціально-культурної сфер суспільства, належне виконання інших своїх функцій. Відповідно, розглядають як її окремий вид фінансово-правову відповідальність [4, с. 181; 7, с. 77; 14, с. 38].

Аналіз фінансово-правової літератури засвідчує, що небагатьма науковцями визначено фінансово-правову відповідальність як застосування до порушника фінансово-правових норм заходів державного примусу уповноваженими на те державними органами [4, с. 183]. На наше переконання, для визначення фінансово-правової відповідальності необхідно сформулювати її ознаки, зумовлені особливостями фінансово-правового регулювання. При цьому орієнтуємось на такі визначені ученими її ознаки: виникає у зв'язку з учиненням правопорушення у сфері фінансової діяльності [7, с. 78-79]; виражається у застосуванні до правопорушника фінансово-правових норм уповноваженими на те державними органами заходів державного примусу [4, с.183; 14, с. 39]; встановлюється державою у фінансово-правових нор-

мах, які є охоронними і містять у своїй структурі фінансово-правові санкції; реалізується у специфічній процесуальній формі [4, с. 182-183]; рішення про накладання фінансових санкцій може бути прийнято як державним органом, так і (у визначених законом випадках) власне правопорушником [7, с. 78]; полягає в обов'язку суб'єктів правопорушення зазнати певних позбавлень майнового характеру, пов'язаних із застосуванням до правопорушника фінансових санкцій [7, с. 78-79; 14, с. 38]. Уваги також заслуговують думки тих дослідників фінансово-правової відповідальності, які вказують на її майновий характер [4, с. 182].

Проаналізувавши думки науковців, пропонуємо до ознак фінансово-правової відповідальності (у ретроспективному аспекті) віднести такі: є системою правовідносин між державою в особі уповноважених органів та порушником приписів фінансово-правових норм; її змістом є спричинення для правопорушника певних негативних наслідків за фінансове правопорушення, а метою – покарання правопорушника у притаманній сфері фінансово-правового регулювання формі, охорони фінансових правовідносин, припинення правопорушення та відшкодування завданої шкоди.

Викладене вище дає підстави визначити фінансово-правову відповідальність (у ретроспективному аспекті) як систему правовідносин між державою в особі уповноважених органів та порушником приписів фінансово-правових норм, змістом яких (правовідносин) є заподіяння правопорушнику певних негативних наслідків за фінансове правопорушення з метою його покарання у притаманній сфері фінансово-правового регулювання формі, охорони фінансових правовідносин, припинення правопорушення та відшкодування завданої шкоди.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати такі висновки:

юридична відповідальність є системою правовідносин між уповноваженим та зобов'язаним суб'єктами, що існують, змінюються та припиняються з факту правомірної (неправомірної) поведінки їх суб'єктів;

юридична відповідальність суб'єктів фінансового права – це система правовідносин між уповноваженим та зобов'язаним суб'єктами з приводу порушення останнім правових приписів у сфері фінансової діяльності та обов'язку уповноваженого суб'єкта – засудити поведінку зобов'язаного, а зобов'язаного – понести відповідальність за протиправні діяння шляхом позбавлення належних йому певних благ (ретроспективна відповідальність); а також з приводу дотримання останнім правових приписів у зазначеній сфері та обов'язку уповноваженого суб'єкта заохотити таку поведінку (перспективна відповідальність);

принципи юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права доцільно поділити на: загальноправові (верховенства права, рівності усіх перед законом, законності, гуманізму, справедливості, обґрунтованості, доцільності, презумпції невинуватості, невідворотності настання, своєчасності, визначеності підстав юридичної відповідальності, взаємної юридичної відповідальності держави й особи); міжгалузеві (особистого характеру відповідальності, її індивідуалізації);

основною метою юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права є забезпечення фінансової безпеки держави шляхом попередження вчинення правопорушень у сфері фінансової діяльності, а у випадку їх вчинення – захисту фінансової системи від протиправних посягань шляхом компенсації

матеріальної і моральної шкоди, заподіяної правопорушенням, та покарання винних;

функціями юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права є: охоронна – правовідновлювальна або компенсаційна та каральна, виховна – спеціально- та загальнопревентивна, регулятивна, гарантувальна, стимулювальна, правозабезпечувальна;

фінансово-правова відповідальність (у ретроспективному аспекті) – це система правовідносин між державою в особі уповноважених органів та порушником приписів фінансово-правових норм, змістом яких (правовідносин) є заподіяння правопорушнику певних негативних наслідків за фінансове правопорушення з метою його покарання у притаманній сфері фінансово-правового регулювання формі, охорони фінансових правовідносин, припинення правопорушення та відшкодування завданої шкоди;

юридична відповідальність взагалі та фінансово-правова зокрема є основними засобами дотримання законності і порядку у сфері фінансової діяльності, а отже – і забезпечення фінансової безпеки держави.

Взаємовплив юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права на забезпечення фінансової безпеки держави полягає наступному: з одного боку – протиправні діяння суб'єктів фінансового права виступають однією із головних загроз фінансовій безпеці держави; а з іншого – у випадку скоєння суб'єктами фінансового права правопорушень застосовується механізм юридичної відповідальності, спрямований на забезпечення фінансової безпеки.

Маємо надію, що окреслені та інші проблеми щодо юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права послугують подальшим науковим дослідженням у цій сфері.

Список використаної літератури

1. *Базылев Б. Д.* Юридическая ответственность (Теоретические вопросы) / Б. Д. Базылев. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1985. – 120 с.
2. *Венгеров А. Б.* Теория государства и права: учеб. [для юрид. вузов] / А. Б. Венгеров. – [2-е изд.]. – М.: Юриспруденция, 2000. – 528 с.
3. *Зражевская Т. Д.* Ответственность в системе гарантий конституционных норм (государственно-правовые аспекты) / Т. Д. Зражевская, Н. А. Боброва. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 154 с.
4. *Карасева М. В.* Финансовое право. Общая часть: учеб. / М. В. Карасева. – М.: Юристъ, 2000. – 256 с.
5. *Комаров С. А.* Теория государства и права: учеб. [для вузов] / С. А. Комаров, А. В. Малько. – М.: Норма (Издательская группа НОРМА-ИНФРА), 2000. – 448 с.
6. *Лейст О. Э.* Санкции и ответственность по советскому праву (теоретич. проблемы) / О. Э. Лейст. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 240 с.
7. *Музыка О. А.* Фінансове право: навч. посіб. / О. А. Музыка. – [2-е вид., допов. і перероб.]. – К.: Вид. ПАЛИВОДА, 2005. – 260 с.
8. *Недбайло О.* Законодавство про адміністративні проступки як складова частина адміністративного законодавства / О. Недбайло // Право України. – 2000. – № 3. – С. 103-106.
9. *Саттарова Н. А.* Принуждение в финансовом праве: монография / Н. А. Саттарова. – М.: Юрлитинформ, 2006. – 392 с.
10. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права: підруч. [для студ. вищих навч. заклад.]; пер. з рос. С. О. Бураковський / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум, 2006. – 656 с.
11. *Сурилов А. В.* Теория государства и права: учеб. пособ. / А. В. Сурилов. – К.: Вища школа, 1989. – 439 с.
12. Теория государства и права: учеб. [для вузов]; под ред. В. М. Корельского, В. Д. Первалова. – [2-е изд., изм. и доп.]. – М.: Норма (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 2000. – 616 с.
13. Теорія держави і права: навч. посіб. / [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.]; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 368 с.
14. Фінансове право: навч-метод. посіб. – Ірпінь: Вид-во Академії ДПС України, 2001. – 182 с.